

Chodakowska, Janina

Seminaria na kierunkach humanistycznych w polskich uniwersytetach na przełomie XIX i XX wieku

Rozprawy z Dziejów Oświaty 42, 115-134

2003

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JANINA CHODAKOWSKA

SEMINARIA NA KIERUNKACH HUMANISTYCZNYCH W POLSKICH UNIWERSYTETACH NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU

Wprowadzona w 1848 roku w Austrii przez ministra Leona Thuna reforma szkół średnich z egzaminem maturalnym potwierdzającym dojrzałość abiturienta do studiów uniwersyteckich, zmieniła zadania i organizację uniwersyteckich zakładów filozoficznych. W miejsce dotychczasowego studium mającego na celu przygotowanie uczniów do właściwych studiów w uniwersytecie, powstał wydział, który zachował, w nieco zmienionej formie charakter propedeutyczny i któremu przydzielono nowe zadania. Były to: rozwijanie badań podstawowych w dyscyplinach nie uprawianych przez inne fakultety, kształcenie kandydatów na nauczycieli gimnazjalnych oraz uzupełnianie wykształcenia ogólnego studentów pozostałych wydziałów uniwersytetu¹.

W wyniku reformy, gimnazja stały się szkołami ośmioletnimi z programem humanistyczno-filologicznym ze wskazaniem na opanowanie języka łacińskiego i greckiego dla zgłębienia lektury pisarzy starożytnych. Wydawane pod koniec nauki świadectwo maturalne było dokumentem potwierdzającym dojrzałość ucznia do podjęcia studiów i podstawą wpisu na uniwersytet¹.

Program gimnazjów wysunął na plan pierwszy wydziału filozoficznego filologię klasyczną i historię wspartą naukami pomocniczymi². Można stwierdzić, że o doborze dyscyplin naukowych w pierwszych latach pracy tego wydziału, zadecydowały potrzeby programowe szkoły średniej. Dlatego najważniejszymi były nauki: historyczne, filologiczne, filozoficzne oraz, w mniejszym stopniu, matematyczno-przyrodnicze. Dyscypliny te skupione zostały w 15 katedrach

¹ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od 1864–1887 i obraz jego stanu dzisiejszego*, Kraków 1887; S. Starzyński, L. Finkel, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894, s. 316 i nast.; J. Smerka, *Filologia klasyczna za czasów Zygmunta Więckowskiego i Ludwika Ćwiklińskiego*, „Eos” 1937 z. 1, s. 64; *Historia Wychowania* pod red. E. Kurdycy, Warszawa 1968, t. II s.401 i 605.

² *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego, ibidem.*, *Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań i Oświaty z dnia 24 listopada 1867 roku co do wymaganego uczęszczania na uniwersytet w celu uzyskania stopnia doktora filozofii* [w:] *Zbiór ustaw uniwersyteckich*, Kraków 1894.

Uniwersytetu Jagiellońskiego i Lwowskiego. Jeszcze w 1848 roku minister L. Thun wydał przepisy habilitacyjne, określające warunki uzyskania docentury i prawo wykładania w uniwersytetach. Dwa lata później 29 września 1850 r. rozporządzenie ministerialne uporządkowało studia uniwersyteckie i określiło zasady studiowania na wydziale filozoficznym³. Jednak do 1860 r., z braku sprzyjających warunków politycznych, przeprowadzenie habilitacji w Uniwersytetach Lwowskim i Jagiellońskim nie było możliwe. Dopiero rozporządzenie cesarskie z dnia 24 marca 1860 r. przywracające uniwersytetom prawo wyboru rektora i dziekanów a w roku następnym częściowo także prawo nauczania w języku polskim, spowodowały korzystne zmiany⁴. Do tego czasu, wydziały filozoficzne skupiły się przede wszystkim na kształceniu kandydatów na nauczycieli i ogólnym doksztalcaniu studentów innych wydziałów.

Zadanie to łączyło się z potrzebą rozwinięcia obok wykładów, zajęć praktycznych, dostosowanych do nauczania szkolnego. Były nimi: organizowane przy katedrach seminaria. Powstawały one według zasad zakładów istniejących w innych uniwersytetach austriackich, oparte na modelu niemieckim.

Przypomnijmy, że jeszcze w I połowie XVIII w uniwersytetach niemieckich tworzone seminaria filologiczne, w celu przygotowania nauczycieli do nauczania języków klasycznych. Na seminarium, studenci ćwiczyli się w interpretacji tekstów klasycznych, przygotowywali pisemne opracowania tekstów do dyskusji, zaś zaawansowani odbywali praktyki w szkole⁵. Nie trudno zauważyć, że już wówczas panował pogląd, według którego właściwie przygotowany nauczyciel powinien dysponować dobrze pogłębioną źródłową wiedzą przedmiotową uzyskaną w trakcie praktycznych ćwiczeń seminaryjnych.

Zapoczątkowany w uniwersytetach niemieckich szybki rozwój specjalizacji poszerzył zadania seminarium. Przystały one być tylko „szkółkami” kształcenia nauczycieli a stały się wkrótce bardzo dobrymi szkołami pracy naukowej, przygotowujące studentów do samodzielnych badań.

W uniwersytetach galicyjskich następował podobny proces rozwoju seminariów. Przebiegał on dwoma etapami: w pierwszym, obejmującym lata 1850–1870, powstały tylko zakłady przeznaczone dla przyszłych nauczycieli tj. seminaria filologiczne i historyczne. Na drugim etapie rozwoju, zapoczątkowanym po roku 1870, seminaria stawały się przede wszystkim zakładami badawczymi tworzonymi dla wyłaniających się nowych dyscyplin, również z zadaniem kształcenia nauczycieli szkół średnich. Dla znacznej części profesorów zadania te były tożsamymi, uważali oni, że wdrażanie studentów do badań naukowych, było równocześnie dobrym przygotowaniem do nauczania szkolnego.

³ Rozporządzenie Ministerstwa, *ibidem*.

⁴ S. Starzyński, L. Finkel, *ibidem*.

⁵ I. Szybiak, *Studia nauczycielskie i pedagogika na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1816–1830*, „Kwartanik Pedagogiczny” 1993 nr 2, s. 49.

Pod względem organizacyjnym seminaria były zakładami katedr z przydzielanym przez ministerstwo skromnym funduszem na utrzymanie lokalu, własnej biblioteki oraz na stypendia dla biednych i pracowitych seminarzystów. Jednak przydzielane środki były przeważnie bardzo niskie, co opóźniało uzyskanie lokalu, zorganizowanie warsztatu naukowego i utrudniało sprawne przeprowadzenie zajęć dydaktycznych. Czynnikiem finansowym nie tylko opóźniał organizację seminariów, ale przesądzał o możliwości ich utworzenia. W rezultacie niektóre bardzo ważne dla kształcenia nauczycieli i rozwoju badań, seminaria organizowały się dopiero po kilku a nawet kilkunastu latach od czasu utworzenia katedry.

W 1918 roku odnotowano 15 zakładów na kierunkach humanistycznych UJ i około 11 (bez oddziałów) w ULw.⁶ W stosunku do liczby studentów nie było ilość wystarczająca co powodowało ogromne przepełnienie niektórych z nich, utrudniające pracę dydaktyczną. Np. w roku szkol. 1904/5 seminarium filozoficzne Kazimierza Twardowskiego liczyło aż 112 osób. Równie liczne było seminarium filologiczne Bronisława Kruczkiewicza, które w tym samym roku wyniosło 58 studentów⁷.

Seminaria były zajęciami obowiązkowymi i bezpłatnymi. Podlegały zaliczeniu, które warunkowało uzyskanie absolutorium. W systemie studiów liberalnych spełniały one zadanie porządkowania i ugruntowania wiedzy oraz dyscyplinowały studentów do systematycznych, samodzielnych studiów. Wraz z postępującym rozwojem dyscyplin program studiów w zależności od dyscypliny obligował studentów do uczestniczenia w kilku seminariach.

W przeciwieństwie do wykładu, na którym student przeważnie ograniczał się do gromadzenia wiedzy i zrozumienia istoty zagadnienia, seminarium opierało się na aktywnym jego udziale w rozwiązywaniu problemu przy ścisłej współpracy z profesorem i kierowanym przez niego zespołem. Prowadzenie seminarium było zajęciem bardzo trudnym, wymagającym doświadczenia talentu i wiedzy pedagogicznej. Rozwijanie uzdolnień młodzieży pogłębianie ich indywidualnych zainteresowań, zamiłowań, wymagało od profesora również uwzględnienia naturalnych skłonności, różnej odporności na krytykę i pochwały studentów aby nie zmarnować obiecującego talentu.

W atmosferze wspólnej pracy, sprzyjającej bliższemu wzajemnemu poznaniu, profesorowie starali się pomagać biednym i pracowitym studentom w ich kłopotach życiowych. Dzięki ich wstawiennictwu młodzież ta mogła otrzymywać

⁶ S. B r z o z o w s k i , *Uniwersytet Jagielloński, Wydział Filozoficzny*; T e n ż e , *Uniwersytet Lwowski, Wydział Filozoficzny*, [w:] *Historia Nauki Polskiej 1863–1918*, pod red. B. S u c h o d o l s k i e g o , Wrocław 1987, s. 84, 250 i nas.

⁷ S. B r z o z o w s k i , *ibidem*; *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego*, *op.cit.*, s. 91; *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, pod red. S. M i k u c k i e g o , Kraków 1967; W. H a h n , *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1912, t. II (1898/9–1909/19), s. 491.

kilkumiesięczne stypendium. Seminarzyści o sprecyzowanych zainteresowaniach naukowych mogli również liczyć na stopniowo wprowadzane stypendia asystenckie. Były one wówczas nieliczne i najwyżej półroczne. Zdarzały się też kilkuletnie stypendia, ale obejmowały one tylko jednostki. Np. w omawianym okresie formalną pięcioletnią nominację na asystenta otrzymał w 1897 roku Wiktor Czermak⁸.

Seminaria wywarły korzystny wpływ na rozwój dydaktyki uniwersyteckiej. Dzięki nim stopniowo doskonalily się metody nauczania, następowało równoważenie kształcenia teoretycznego i praktycznego. Z danych Wydziału Filozoficznego UJ wynikało, że w roku 1871, liczba zajęć praktycznych wynosiła ogółem 17 zaś po szesnastu latach (1887) ich liczba wzrosła do 47⁹.

Dbalność profesorów o poziom kształcenia, przyczyniła się do wprowadzenia obowiązkowych, pomocniczych zajęć praktycznych, przygotowujących studentów do udziału w seminarium. Były to: proseminaria, konwersatoria, lektoraty, ćwiczenia. Troska ta też spowodowała wyłanianie, wzorem niemieckim, prywatnego, elitarnego seminarium wyższego typu, *privatissimum*, z udziałem zaproszonych przez profesora wyróżniających się seminarzystów i samodzielnych badaczy-uczników profesora. Powstało ono z inicjatywy profesora za zgodą ministerstwa, dla przedyskutowania zagadnienia, nad którym pracował aktualnie profesor¹⁰.

Wzrost znaczenia ćwiczeń, sprzyjał ich uporządkowaniu chronologicznemu. Aby być przyjętym na seminarium, należało uzyskać zaliczenie ćwiczenia wstępnego (proseminarium), potwierdzonego zaświadczeniem przez profesora. Bardzo często student ubiegający się o przyjęcie na seminarium, odbywał kolokwium z wykładu profesora oraz dodatkowe egzaminy z pokrewnych przedmiotów. Efektem pracy w seminarium była rozprawa napisana pod kierunkiem profesora. Jeżeli otrzymała pozytywną ocenę mogła być zaliczona jako jeden z dwóch tematów pracy domowej, egzaminu nauczycielskiego. Bardzo dobra praca seminaryjna mogła być uznana za rozprawę doktorską.

Pewną niekorzystną tendencją w pracy niektórych seminariów było ograniczenie ich zadań do rozwijania badań naukowych z pomijaniem lub marginalizowaniem potrzeb przyszłych nauczycieli stanowiących trzon studentów. Tym samym ta grupa pozbawiona była pomocy w przygotowaniu do trudnego egzaminu państwowego na nauczyciela szkoły średniej.

⁸ S. Brzozowski, *ibidem*; H. Barycz, *Stanisław Smolka w życiu i w nauce*, Kraków 1975, s. 100.

⁹ S. Brzozowski, *op.cit.*; S. Starzyński, *op.cit.*, s. 317; *Wszechnica Jagiellońska*, „Encyklopedia Wychowawcza”, 1914 t.IX.

¹⁰ H. Barycz, *ibidem*, s. 78; J. Hulewicz, *Seminarium Historyczne Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1861–1918*, [w:] *Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie Katedry Historii Polski U.J. 1869–1969*, pr. zb. pod red. C. Bobińskiego, Kraków 1972, s. 47. *Studia z dziejów Wydziału*, *op.cit.*, s. 115 i nast.

Pierwsze seminarium filologiczne w UJ utworzył Antoni Małecki w roku 1851 a drugie – historyczne, powstało dziesięć lat później w 1861¹⁰.

Seminarium historyczne miało dwa oddziały: polski, poświęcony historii powszechnej i austriacki, obejmujący historię krajów monarchii Habsburgów. Oddziałem pierwszym kierował Antoni Walewski (do 1871 roku), drugim – Antoni Wachholz (do 1873)¹¹.

W Uniwersytecie Lwowskim pierwsze seminarium utworzone zostało w roku szkol. 1853/54 jako filologiczno-historyczne z dwoma oddziałami filologicznym i historycznym. Oddziałem filologicznym kierował profesor Katedry Filologii Klasycznej, życzliwy Polakom Wilhelm Kergel zaś oddziałem historycznym wybitny niemiecki mediewista Henryk Zeissberg, profesor Katedry Historii Powszechnej¹².

Powstawaniu nowych katedr a w ich następstwie, seminariów sprzyjały pozytywne zmiany w rozwoju wielu kierunków naukowych na wydziałach filozoficznych obydwu uniwersytetów. Niewątpliwie korzystną zmianą było uzyskanie przez uczelnie znacznego zakresu niezależności zarządzania, który ułatwiał właściwy dobór profesorów. Zaznaczył się również ogromny wzrost zainteresowania młodzieży studiami na wydziałach filozoficznych, co nie pozostało bez wpływu na rozwój organizacyjny obydwu uniwersytetów.

Katedra Filologii Klasycznej Uniwersytetu Lwowskiego pozyskała w 1872 roku bardzo dobrego profesora w osobie Zygmunta Węclewskiego z Warszawy, inicjatora badań metodycznych nad łacińską twórczością polskich poetów doby humanizmu¹³. Po kilku zaledwie latach powstała II Katedra Filologii Klasycznej, którą objął w 1876 roku Ludwik Ćwikliński. Obaj uczeni uruchomili proseminaria przy katedrach. Uczeń Ćwiklińskiego, Stanisław Witkowski, kierujący Katedrą po przeniesieniu Ćwiklińskiego na stanowisko naczelnika Departamentu Szkół Wyższych w Wiedniu¹⁴, doprowadził do powstania drugiego seminarium, którym kierował Bronisław Kruczkiewicz. Wspierali ich przybysze z Krakowa – Tadeusz Sinko i Jan Sajdak¹⁵.

Polonizację Uniwersytetu Lwowskiego zapoczątkował powołany w 1856 roku na Katedrę Filologii Polskiej, Antoni Małecki z UJ, filolog klasyczny, językoznawca i historyk literatury. Był pierwszym profesorem wykładającym wyłącznie po polsku¹⁶. Wkrótce zorganizował seminarium filologiczne oraz proseminarium. Ćwiczenia proseminaryjne Małecki powierzył Maksymilianowi Iskrzyckiemu,

¹¹ *Ibidem*.

¹² S. Brzozowski, *op.cit.*, s. 254; L. Finkel, S. Starzyński, *op.cit.*, s. 181.

¹³ *Ibidem*, s.254; W. Hahn, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego (1898/9~1909/10)*, Lwów 1912, t. II, s. 474.

¹⁴ S. Brzozowski, *ibidem*, s. 255.

¹⁵ *Ibidem*, s. 256

¹⁶ *Ibidem*, s.257; S. Hamer, *Filologia klasyczna w Polsce*, Kraków 1958, s. 26 .

ulubionemu uczniowi Bonitza. Iskrzycki miał ugruntowaną wiedzę, ale był mało twórczy. Jako nauczyciel akademicki bardzo sumienny a podczas egzaminów niezwykle wymagający, dlatego wśród studentów nie cieszył się dobrą opinią¹⁷.

Różnicowanie seminarium filologicznego nastąpiło po przejęciu w 1872 roku Katedry, przez ucznia A. Małeckiego, Romana Pilata, badacza twórczości Adama Mickiewicza. Po upływie piętnastu lat od objęcia Katedry uzyskał on w 1887 roku zgodę władz na utworze nie-seminarium polonistycznego. Czynnikiem sprzyjającym powstaniu seminarium był m.in. wzrost zainteresowania młodzieży studiami polonistycznymi. Następstwem wzrostu liczby studentów polonistyki, było powstanie II Katedry Języka i Historii Literatury Polskiej na którą powołano w 1903 roku Piotra Chmielowskiego z Warszawy, (zmarłego niestety po niespełna roku pracy). Zdecydowano się wówczas na ukierunkowanie Katedrę Filologii Polskiej na badania okresu staropolskiego – powierzono ją od 1905 roku (tj. od przejścia na emeryturę Pilata) jego uczniowi, Wilhelmoowi Bruchnalskiemu. Drugą Katedrę Nowszej Literatury Polskiej, przekazano Józefowi Kallenbachowi¹⁸.

Sprzyjające warunki rozwoju zyskała także filologia słowiańska. W 1888 roku Katedrę Filologii Słowiańskiej otrzymał Antoni Kalina, znakomity badacz gramatyki języka polskiego, bułgarskiego, połabskiego. Dopiero jednak wraz z objęciem Katedry przez Adama Antoniego Kryńskiego z Warszawy w 1906 roku, zostało zorganizowane seminarium filologii słowiańskiej. Od powołania katedry upłynęło 18 lat zanim doszło do utworzenia seminarium. Po Kryńskim, Katedrą i Seminarium kierował Kazimierz Nitsch z UJ¹⁹.

Istniejąca od 1849 roku Katedra Filologii Ukraińskiej, kierowana od 1867 roku przez Emilianą Ogonowsitiego, uzyskała w tym samym roku seminarium języka i literatury ukraińskiej. Utworzenie II Katedry Języka i Literatury Ukraińskiej, ukierunkowanej w 1899 roku na język cerkiewno-słowiański, sprzyjało podziałowi seminarium na dwa oddziały: dla dawniejszego okresu i nowszej literatury²⁰.

Otworzyły się pomyślne warunki dla rozwoju filologii niemieckiej. Od połowy XIX wieku Katedrę Filologii Niemieckiej zajmował w latach 1851–1871 nie cieszący się opinią dobrego wykładowcy, Czech Jan Hloch. Wkrótce zastąpił go Polak Eugeniusz Janot, autor podręczników i gramatyki języka niemieckiego, badacz o rozległych zainteresowaniach przyrodniczych²¹. Ale dopiero objęcie po nim katedry przez bardzo dobrego dydaktyka Niemca Ryszarda Wernera, spowodowało

¹⁷ *Ibidem*, s. 258; J.M. Rozwadowski, *Wspomnienia [w:] Półwiekowe dzieje Kółka Filologicznego UJ 1878–1929*, Kraków 1930, s. 41; S. Hammer, *op.cit.*, s. 27.

¹⁸ S. Brzozowski, *op.cit.*, s. 258; A. Hutnikiewicz, *Pilat Roman (1846–1905)*, PSB t. 26, s. 232.

¹⁹ S. Brzozowski, *op.cit.*, s. 251.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, s. 262.

powstanie seminarium germanistycznego. Cieszyło się ono dużą popularnością wśród studentów. Jego następcą został docent Uniwersytetu Wiedeńskiego, Wiktor Dollmayr, który doprowadził do habilitacji z nowszej literatury niemieckiej, Emila Petzolda²². Umożliwiło to dokonanie podziału seminarium na dwa oddziały: dawniejszej literatury niemieckiej, kierowanej przez Dollmayera i nowszej – przez E. Petzolda. Z seminarium germanistycznego wyszedł wyhabilitowany w 1881 roku Maksymilian Kawczyński, który po sześciu latach (1887) uzyskał drugą habilitację z filologii francuskiej i stał się pierwszym wyspecjalizowanym Polakiem neofilologiem. Katedrę Romanistyki otrzymał w 1899 roku i kierował nią do 1918 roku. Jednakże nie zdołał zorganizować seminarium. Udało się to dopiero Edwardowi Porębowiczowi po objęciu przez niego Katedry. Seminarium romanistyczne miało duże powodzenie wśród studentów²³.

W naukach historycznych silną indywidualnością jako badacz i pedagog, wyróżniał się Ksawery Liske, uczeń wspomnianego już niemieckiego mediewisty Henryka Zeissberga, po którym objął katedrę i seminarium. Liske należał do tej grupy profesorów, którzy wykształcili liczną grupę badaczy w tym również nauczycieli gimnazjalnych. Seminarium historyczne kierowane przez Liskego obejmowało trzy oddziały: historii powszechnej, podlegającej Liskemu, historii Austrii, którą powierzył swojemu uczniowi Izidorowi Szaraniewiczowi. Po jego przejściu na emeryturę, otrzymał ją inny wychowanek Liskego, Ludwik Finkel. W 1883 roku powstała Katedra Historii Polski, oddana wraz z seminarium, sprowadzonemu z Warszawy mediewiście Tadeuszowi Wojciechowskiemu, który zawęził badania do okresu średniowiecza²⁴. Po przejęciu Katedry i Seminarium przez Stanisława Zakrzewskiego z UJ działalność Seminarium uaktywniły się. Zachodziła jednakże potrzeba prowadzenia badań nad dziejami najnowszyimi. To zadanie przejęła w 1902 roku Katedra Nowożytnej Historii Polski, którą otrzymał Szymon Askenazy. Wydawało się więc, że otwierała się realna szansa na uruchomienie Seminarium dla tej dyscypliny. Władze nie zaakceptowały jednak kierownika seminarium jego kandydatury. Wyraziły tylko zgodę na prowadzenie przez Askenazego ćwiczeń²⁵.

Warto też wspomnieć o powstaniu trzech seminariów nauk historycznych: historii sztuki, zorganizowanego w 1893 roku przez Jana Bołża-Antoniewicza, seminarium archeologicznego, uruchomionego przez Karola Hadaczka w 1905 roku

²² *Ibidem*, s. 263.

²³ *Ibidem*, s. 2511 i nast.; W. B o r o w y, *Edward Porębowicz jako krytyk i badacz literatury polskiej*, „Przegląd Współczesny”, 1933 nr 131, s. 350 i nast.

²⁴ L. F i n k e l, *Liske Franciszek Ksawery, twórca pierwszego Seminarium Historycznego we Lwowie*, „Encyklopedia Wychowawcza”, t. VI, s. 528–531; L. F i n k e l, S. S t a r z y Ń s k i, *op.cit.*, s. 382; S. B r z o z o w s k i, *op.cit.*, s. 253.

²⁵ S. B r z o z o w s k i, *op.cit.*, s. 262.

i Katedry Historii Muzyki wraz z zakładem muzykologicznym powstałym w 1913 roku, którym kierował Adolf Chybiński²⁶.

Doba autonomiczna otworzyła również korzystniejsze możliwości rozwoju filozofii. Zapoczątkował ją zasłużony dla polonizacji szkolnictwa w Galicji, bardzo dobry nauczyciel uniwersytecki i polityk Euzebiusz Czerkawski kierujący Katedrą Filozofii w latach 1872–1892. Na obecnym etapie badań trudno bliżej scharakteryzować działalność dydaktyczną Czerkawskiego. Wiadomo, że w ramach pensum wykładał pedagogikę, habilitował z psychologii Juliana Ochrowicza, z filozofii Ignacego Skrochowskiego i Aleksandra Skórskiego, z historii filozofii, Aleksandra Raciborskiego a z pedagogiki, Antoniego Danysza²⁷.

Z chwilą utworzenia w 1895 roku II Katedry Filozofii, którą powierzono Kazimierzowi Twardowskiemu, powstało pierwsze seminarium filozoficzne w Uniwersytecie Lwowskim. Miało ono dwa oddziały: pierwszym kierował początkowo A. Skórski, później w wyniku trwałej choroby, przejął kierownictwo K. Twardowski. Drugi oddział objął najpierw K. Twardowski a od 1907 roku Mściśław Wartenberg z Krakowa²⁸. Przy Katedrze Filozofii zaczęła rozwijać się pedagogika. Jej wykładowca Bolesław Mańkowski prowadził w latach 1903–1920 początkowo ćwiczenia z pedagogiki, a po utworzeniu seminarium pedagogicznego w 1907 roku, również kierował jego pracą. Członkami jego seminarium byli m.in. przyszli wybitni historycy wychowania: Stanisław Kot i Józef Lewicki²⁹.

Podobnie jak w Uniwersytecie Lwowskim także w Uniwersytecie Jagiellońskim pierwsze seminaria pojawiły się przy katedrach: historii, filologii klasycznej i filozofii.

Seminarium filozoficzne założył heglista, Józef Kremer, kierujący Katedrą Filozofii w latach 1847–1873. W tym czasie Seminarium Filozoficzne nie mogło być jeszcze ośrodkiem badawczym. Jego następca Maurycy Straszewski prowadził konwersatorium pedagogiczno-dydaktyczne, a po wyhabilitowaniu Leona Kulczyńskiego, pierwszego docenta pedagogiki, ograniczył się do konwersatoriów typu ogólnego. Kulczyński prowadził ćwiczenia praktyczne, ukierunkowane na zagadnienia dydaktyczne. Wobec braku Katedry Pedagogiki, nie doszło również do stworzenia seminarium, pomimo jednomyślnego stanowiska rady wydziału.

Szybki wzrost liczby studentów oraz potrzeby nauki, przyczyniły się do utworzenia II Katedry Filozofii w 1892 roku i III Katedry w 1911 roku. Drugą katedrą powierzono ks. Stefanowi Pawlickiemu, erudycie, cieszącemu się opinią obiektywnego wykładowcy zwłaszcza w przedstawianiu współczesnych kierunków filozoficznych (jako pierwszy wykładał filozofię Karola Marksa). Utworzone przez

²⁶ *Ibidem*, s. 263.

²⁷ *Ibidem*, s. 251 i nast.; A. K n o t, *Czerkawski Euzebiusz*, PSB 1938, t. IV, s. 933.

²⁸ S. B r z o z o w s k i, *ibidem*, s. 253.

²⁹ *Ibidem*,; J. Hulewicz, Mańkowski Bolesław, PSB, 1974, t. 19, s. 515.

niego w 1902 roku Seminarium Filozoficzne ocenia się jako znakomite³⁰. Bliższe badania mogłyby ukazać metodę pracy dydaktycznej Pawlickiego. Z kolei III-cią Katedrą kierował filozof i psycholog eksperymentalny Władysław Heinrich z Warszawy. W 1902 roku utworzył on oprócz Pracowni Psychologii Eksperymentalnej, Seminarium Filozoficzne, Konwersatorium Psychologiczne a w 1906 roku zorganizował dwustopniowe ćwiczenia psychologiczne poświęcone teoretycznym i praktycznym zagadnieniom psychologii eksperymentalnej. Jego działalność dydaktyczna nie została dotąd wnikliwie zbadana stąd i ocena nie jest jednoznaczna³¹.

Dynamiczniejszy rozwój wykazywały nauki historyczne i filologiczne a indywidualne zainteresowania profesorów zaważyły na kierunku rozwoju tej dyscypliny. Istniejące Katedry Historyczne (od 1863 roku Historii Powszechnej i Historii Austrii) a od 1869 roku – Historii Polski wraz z seminariami, ściśle ze sobą współpracowały.

Kierujący w latach 1872–1909 Katedrą Historii Powszechnej, Wincenty Zakrzewski, skupił się początkowo na historii powszechnej z pominięciem średniowiecza zaś od 1894 roku koncentrował się wyłącznie na historii nowożytnej³². W tym kierunku podążali jego uczniowie m.in.: Waław Sobieski, Waław Tokarz, Franciszek Bujak, Wiktor Czermak, Bronisław Dembiński³³. Zakrzewski wykształcił także wybitnych mediewistów, Jana Ptaśnika, Stanisława Krzyżanowskiego i innych. Po Zakrzewskim katedrę wraz z seminarium objął Waław Sobieski, który skupił wielu uczniów różniących się poglądami politycznymi: Ludwika Kolankowskiego, Oskara Haleckiego, Kazimierza Chodynieckiego a później: Henryka Barycza, Kazimierza Lepszego i innych³⁴. Sobieski wraz z innymi badaczami (Waław Tokarz, Władysław Konopczyński) zapoczątkował w pracach seminaryjnych rozwój badań nad najnowszymi dziejami Polski.

Do powstania osobnej Katedry Historii Średniowiecznej w 1896 roku oraz III Oddziału Seminarium Historycznego dla Dziejów Średniowiecza i Nauk Pomocniczych, w 1910 roku doprowadził uczeń Bolesława Ulanowskiego i Stanisława Zakrzewskiego, Stanisław Krzyżanowski³⁵. Miał on opinię doskonałego kierownika Seminarium podobnie jak Franciszek Bujak, twórca polskiej szkoły historii gospodarczej, uczeń m.in. Stanisława Smolki i B. Ulanowskiego³⁶. Osiągnięcia badawcze Bujaka, doprowadziły do utworzenia w 1909 roku Katedry

³⁰ S. Brzozowski, s. 98.

³¹ *Ibidem*, s. 99; B.J. Gawęcki, *Heinrich Władysław (1869–1957) „Ruch Filozoficzny”* 1958 nr 1; W. Szezech, *Dzieje psychologii w Uniwersytecie Jagiellońskim, Wydział Filozoficzny UJ, op.cit.*

³² J. Hulewicz, *Seminarium Historyczne, op.cit.*, s. 5 i nast.; *Studia z dziejów, op.cit.*, s. 122.

³³ S. Brzozowski, s. 101.

³⁴ H. Barycz, *Historyk gniewny i niepokorny. Rzecz o Waławie Sobieskim*, Kraków 1978, s. 357.

³⁵ S. Brzozowski, *op.cit.*, s. 104; *Studia z Dziejów Wydziału, op.cit.*, s. 76.

³⁶ *Ibidem*.

Historii Gospodarczej Polski i Historii Gosgodarczej Powszechnej. Bujak zajmował tę katedrę do 1919 roku, tj. do czasu przeniesienia się do Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. W 1921 roku otrzymał katedrę, przy której zorganizował seminarium na bardzo wysokim poziomie³⁷.

Największe zmiany w organizacji i metodzie pracy seminarium wprowadzili Józef Szujski i Stanisław Smolka. Pierwszy z nich objął Katedrę Historii Polski utworzoną w 1869 roku i kierowaną przez niego do 1883 roku. Katedrę Historii Austrii istniejącą od roku 1860, objął po śmierci Antoniego Wachholza, uczeń m.in. S. Liskego, Stanisław Smolka. Smolka kierował Katedrą w latach 1876–1883, a po śmierci Szujskiego, przejął po nim katedrę wraz z seminarium, które prowadził do 1904 roku³⁸.

Filologia klasyczna miała trzy katedry wraz z semianariami: I katedrą i seminarium kierował nauczyciel z Poznania Alfred Brandowski, ceniony pedagog i kierownik seminarium³⁹. Z jego seminarium wyszli m.in. Bronisław Kruczkiewicz i Kazimierz Morawski. W wyniku choroby Brandowskiego, katedrę przejął Kazimierz Morawski, który zapoczątkował nową erę studiów w filologii klasycznej w Polsce. Ten znakomity badacz i popularyzator filologii, autor siedmiotomowej historii literatury rzymskiej, świetny nauczyciel akademicki, wykształcił wielu badaczy m.in.: Tadeusza Sinko, Stanisława Witkowskiego, Jana Sajdaka, Adama Stefana Miodońskiego, Gustawa Przychockiego⁴⁰. II Katedra Filologii Klasycznej była od 1871 roku kierowana przez wspomnianego Maksymiliana Iskrzyckiego, w opinii studentów, kontrowersyjnego, nauczyciela.

Zastąpili go wytrawni wykładowcy i badacze najpierw A.S. Miodoński, a po jego śmierci T. Sinko⁴¹. III Katedrę Filologii Klasycznej otrzymał w 1880 roku z inicjatywy J. Szujskiego najpierw K. Morawski, a od czasu powołania go na I Katedrę (1892), przybyły ze Lwowa znakomity pedagog i badacz, odkrywca wielu greckich autorów, Leon Sternbach⁴².

Historia literatury polskiej miała swoją katedrę od 1854 roku. Kierował Karol Mecherzyński, a od 1871 Stanisław Tarnowski, przerastający swego poprzednika przygotowaniem fachowym. Tarnowski podniósł znaczenie katedry

³⁷ *Ibidem*, s. 113; Wcześniejsze starania F. Bujaka o utworzenie Seminarium Historii Gospodarczej były bezskuteczne z braku dotacji ministerstwa. Zadania seminarium spełniały ćwiczenia, polegające na interpretacji źródeł i pisaniu referatów z dziejów gospodarki polskiej jak i powszechnej, *Z życia seminariów uniwersyteckich*, „Którzy Idziemy”, 1914 nr 2–3, s. 117.

³⁸ J. Hulewicz, *op.cit.*, s.56; H. Barycz, *Stanisław Smolka*, s. 77 i nast.;

³⁸ J. Hulewicz, *op.cit.*, s.86 i nast.; H. Barycz, *Stanisław Smolka, op.cit.*, s. 77 i nast.; por. też: *Studia z Dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego*, *op.cit.*, s. 112.

³⁹ S. Brzozowski, *op.cit.*, s. 112.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 113; por. też: S. Hammer, *op.cit.*

⁴¹ *Ibidem*, s. 113.

⁴² *Ibidem*, s. 112.

prowadząc ciekawe wykłady i jednogodzinne konwersatorium literackie przekształcone przez niego w Oddział Historyczno-Literacki. Oddział ten powstał przy seminarium slawistycznym utworzonym przez Lucjana Malinowskiego w 1888 roku⁴³. Tarnowski wykształcił poważny zespół badaczy: m.in. Józefa Kallenbacha, Józefa Tretiaka, Stanisława Windakiewicza, Tadeusza Grabowskiego i in.⁴⁴ Do prowadzenia Katedry zarekomendował jednak Ignacego Chrzanowskiego z Warszawy. Wybór ten okazał się szczęśliwy. Chrzanowski otworzył nową epokę w dziejach Katedry przede wszystkim jako nauczyciel akademicki i utalentowany organizator. Doprowadził do metodycznego rozwoju studiów polonistycznych, przekształcił Oddział Historii Literatury w samodzielne Seminarium i doprowadził do powstania II Katedry Historii Literatury Polskiej, którą z jego poparcia powierzono S. Windakiewiczowi, badaczowi literatury doby staropolskiej, uczniowi Smolki. Windakiewicz zorganizował przy katedrze Oddział Seminarium Historii Literatury. Z liczego seminarium, znaczącym badaczem został tylko Julian Krzyżanowski⁴⁵.

Językoznawstwo porównawcze rozwijane od II poł. XIX wieku, znalazło wybitnego przedstawiciela dopiero w osobie Jana Michała Rozwadowskiego, który stworzył silny ośrodek badawczy. W 1914 roku formalnie przeprowadził utworzenie Seminarium Językoznawczego, ale jego uruchomienie nastąpiło dopiero po I wojnie światowej⁴⁶.

Ciesząca się dużym zainteresowaniem studentów, germanistyka, miała w latach 1851–1882 w osobie Czecha Tomasza Bratanka, bardzo dobrego wykładowcę i znawcę literatury niemieckiej, historii języka, poetyki i estetyki⁴⁷. Bratank wyhabilitował nauczyciela gimnazjum we Lwowie, Karola Petelenza. W 1883 roku Katedrę po Bratanku przejął Wilhelm Creizenach z Lipska, który już w 1885 roku uruchomił seminarium germanistyczne, wzbogacając je swoim cennym księgozbiorem w liczbie 3 tys. woluminów⁴⁸. Przy seminarium zorganizował lektorat języka niemieckiego i zatrudnił w tym celu nauczyciela gimnazjum św. Anny z Krakowa, Adolfa Stykę. Creizenach doktoryzował 40 swoich uczniów i doprowadził do powstania Katedry Romanistyki, którą objął w 1892 Maksymilian Kawczyński, germanista i romanista ze Lwowa. W 1898 roku Kawczyński zorganizował Seminarium Romanistyczne wraz z lektoratem. Jego uczniem

⁴³ *Ibidem* s. 113 i nast.; por. też: T. L e h r - S p ł a w i n s k i , *Rozprawy i szkice. Z dziejów kultury Słowian*, Warszawa 1954, s. 246; *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Historia Katedr* pod red. W. T a s z y c k i e g o i A. Z a r ę b y , Warszawa 1964, s. 111.

⁴⁴ S. B r z o z o w s k i , *op.cit.*, s. 114; *Studia z dziejów*, *op.cit.*, s. 116; *Wydział Filologiczny, ibidem*, s. 117.

⁴⁵ S. B r z o z o w s k i , *op.cit.*, s. 115.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 119.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 119.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 120; *Wydział Filologiczny, op.cit.*, s. 354.

był m.in. Stanisław Wędkiewicz, kierownik II Katedry Romanistyki UJ. Uczniowie Creizenacha, Andrzej Tretiak i Roman Dyboski, objęli w 1922 roku katedry anglistyki UJ (Dybowski) i UW (Tretiak)⁴⁹. Dyboski zorganizował Seminarium Anglistyki dopiero w latach 1914–1922.

Kierujący od 1914 roku Katedrą i Seminarium Języka i Literatury Niemieckiej, Spiridon Wukadinowicz, doprowadził do znacznego wzbogacenia księgozbioru biblioteki, w 1920 roku uruchomił kurs bibliotekarski dla nauczycieli oraz ćwiczenia z bibliotekoznawstwa dla studentów⁵⁰.

Z inicjatywą utworzenia seminarium występował profesor z wnioskiem do ministra oświaty, za pośrednictwem rady wydziału. Do wniosku musiał być dołączony projekt statutu seminarium, który zatwierdził minister. Jak już wspomniano, akceptacja ministra była konieczna m.in. z powodu przydzielanych funduszy na organizację i działalność zakładu. Statut określał cele i zadania seminarium oraz formy działalności.

Na podstawie statutu Seminarium Historycznego UJ z 1861 roku dowiadujemy się, że celem tego seminarium było „obznajomić dokładniej z historią, kandydatów na nauczycieli gimnazjalnych”⁵¹ w szczególności z historią starożytną, na podstawie interpretacji źródeł dziejów Rzymu. Ministerstwo zwracało uwagę, by podstawą ćwiczeń była historia starożytna i by przyszli nauczyciele uczyli się przygotować dobre wypracowania pisemne. Władze były zainteresowane dobrym kształceniem przyszłych nauczycieli i zwracały uwagę profesorom, by utrzymywali równowagę między przygotowaniem studentów do nauczania w szkole do badań naukowych.

Statut dzielił słuchaczy seminarium na zwyczajnych i nadzwyczajnych. Seminarzyści zwyczajni stanowili grupę „elitarną” (kilku osobową), wywodzącą się spośród biednej i pilnej młodzieży uzyskującej bardzo dobre wyniki w nauce. Byli oni objęci stypendium. W roku 1861 ministerstwo przyznało po trzy stypendia dla każdego uniwersyteckiego oddziału seminarium w wysokości około 50 zł.r. w każdym półroczu⁵². W statucie istniał zapis umożliwiający przeznaczenie nie wykorzystanego stypendium na zakupienie książek do biblioteki seminaryjnej⁵³.

Liczba seminarzystów nadzwyczajnych nie była formalnie ograniczona, a profesor przyjmował studentów według własnego uznania. Z badań Jana Hulewicza

⁴⁹ S. Brzozowski, *op.cit.*, s. 122.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 120.

⁵¹ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego, op.cit.*, s. 91, 94; *Studia z dziejów, op.cit.*, s. 115 i nast.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

wynika, że w latach 1869–1971, kiedy w UJ było niewielu studiujących, Seminarium Historyczne liczyło od 4 do 15 seminarzystów⁵⁴.

Zajęcia w Seminarium trwały dwa lata w wymiarze czterech godzin tygodniowo. W okresie dwóch lat seminarzysta winien był opanować przewidziany programem cały zakres przedmiotu z gruntowną znajomością działów przeznaczonych dla przyszłych nauczycieli. Dyrektor seminarium był zobowiązany do przedstawienia ministerstwu sprawozdania z wyników pracy dydaktycznej po zakończeniu roku szkolnego.

Formą dydaktyczną seminarium były referaty, oparte przeważnie na nowszych opracowaniach. Czasami profesor przydzielał wybranemu seminarzyście temat wymagający głębszych studiów źródłowych. Seminarzysta miał obowiązek przedstawić uzyskane wyniki w formie metodycznie opracowanego wykładu (lekcji)⁵⁵. W tym okresie zajęcia seminaryjne miały na celu przede wszystkim pogłębienie wiedzy faktograficznej w działach, które były niezbędne w nauczaniu szkolnym, wspieranej interpretacją źródeł historycznych, ograniczoną do historii Rzymu. Jednak systematyczne zapoznawanie studentów pod kierunkiem profesora ze źródłem historycznym i sposobami jego krytyki, stanowiło punkt zwrotny w kształceniu studentów. Jak zauważył Jan Hulewicz, z Seminarium Historycznego Wachholza i Walewskiego nie wyszli jeszcze wyróżniający się badacze, ale twórczy nauczyciele i dyrektorzy gimnazjalni np. Ludomir German, Maurycy Maciszewski, Franciszek Czerny, Julian Miklaszewski, Wiktor Doleżan i Lucjan Tatomir⁵⁶.

Od 1869 roku podjęte zostały próby poszerzenia zadania Seminarium. Zaczekał je Józef Szujski, po objęciu III Katedry Historii Polski i kierownictwa Oddziału Historii Austrii. Dążeniem Szujskiego było rozwinięcie w ramach Seminarium badań źródłowych nad historią Polski. W roku 1872 Szujski spowodował wystąpienie Wydziału Filozoficznego UJ do ministerstwa w Wiedniu, z propozycją utworzenia oddzielnego Seminarium Historii Polski oraz przydzielenia czterech stypendiów po 50 zł.r. przeznaczonych na gruntowne poznanie przez stypendystów dokumentów paleograficznych. W uzasadnieniu wniosku Szujski podkreślił zarówno konieczność pogłębienia znajomości historii Polski u przyszłych nauczycieli gimnazjalnych, jak i potrzeba badań źródłowych. Jednak wniosek został odrzucony przez władze ministerstwa⁵⁷.

Pomimo to Szujski wprowadził do seminarium zagadnienia historii Polski, kosztem historii starożytnej. Zdecydował się również na rozszerzenie seminarium do trzechlat, co spowodowane było jego znacznie rozbudowanym programem Seminarium. Szujski seminarium podbudował odrębnymi konwersatoriami

⁵⁴ J. Hulewicz, *op.cit.*, s. 48.

⁵⁵ H. Barycz, *Stanisław Smolka, op.cit.*, s.78.

⁵⁶ J. Hulewicz, *op.cit.*, s. 63.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 50.

poświęconymi badaniami źródeł historii Polski oraz ćwiczeniami z zakresu nauk pomocniczych historii. Zakres tematyczny obejmował krytyczne omówienie jednego źródła historycznego w formie rozprawy seminaryjnej oraz ćwiczenia w umiejętności opracowania „pełnej konstrukcji historycznej”. W ten sposób Szujski wdrażał seminarzystów do studiów źródłowych⁵⁸.

Ideę Szujskiego rozwinęli Wincenty Zakrzewski i Stanisław Smolka ale przełomu w rozwoju seminarium Historycznego UJ dokonał drugi z badaczy. W 1877 roku opracował nowy statut, zaakceptowany przez władze ministerstwa⁵⁹, który formułował zadania seminarium: „seminarium jest instytutem wydziału filozoficznego; zadaniem jego jest zapoznanie uczniów praktycznie z istotą samodzielnego badacza historycznego i wdrażanie ich w właściwy sposób do nauczania historii w szkołach średnich”⁶⁰. Widzimy, że w statucie, zgodnie z ideą ministerstwa, Smolka zachował równowagę między przygotowaniem przyszłych badaczy i kandydatów na nauczycieli a na pierwszym planie wysunął wdrażanie studentów do badań.

Podwójne zadanie seminarium rzutowało również na jego strukturę organizacyjną. W ramach trzech oddziałów Seminarium (historii powszechnej, historii austriackiej i historii Polski), statut wprowadził do każdej z nich, dwie sekcje: metodyczną, (zapoznającą uczniów z umiejętnością stosowania metody badań historycznych) oraz dydaktyczną, (przygotowującą do nauczania historii w szkołach średnich). Statut określał również formy pracy dydaktycznej. Ćwiczenia w sekcji metodycznej polegać miały na krytycznej dyskusji nad pisemnymi pracami źródłowymi, samodzielnie opracowanymi przez seminarzystów, na czytaniu i objaśnianiu źródeł historycznych lub analizowaniu materiałów, przygotowanych przez dyrektora (profesora oddziału seminarium). Statut ograniczał prace w sekcji dydaktycznej do przygotowania próbnego wykładu przez wyznaczonego seminarzystę. Wykład miał wykazać, że student dobrze opanował faktografię i potrafi ją zastosować do potrzeb nauczania szkolnego. Wykład był podstawą do krytycznej dyskusji kierowanej przez profesora. Na tym jednak kończyła się praktyczna edukacja przyszłych nauczycieli. Smolka przekonał władze ministerstwa o zwolnieniu seminarium historycznego z organizowania praktyk pedagogicznych w szkołach. W uzasadnieniu m.in. podkreślał, że kierownicy seminarium mogą jedynie „oceniać, czy kandydaci na nauczycieli zdolni są do jasnego przedstawienia materiału historycznego w formie wykładu, liczącego się ze zróżnicowaniem na dwa stopnie: dla klas wyższych i niższych gimnazjum”⁶¹.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 51; *Studia z dziejów*, *op.cit.*, s. 120.

⁵⁹ H. B a r y c z , *op.cit.*, s. 80.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 80 i nast.

⁶¹ J. H u l e w i c z , s. 59.

Statut utrzymał kategorię seminarzystów zwyczajnych i nadzwyczajnych. Studentem zwyczajnym zostawała osoba, która spełniła warunki nakreślone przez Smolkę. Warunki te, według relacji F. Bujaka, ówczesnego studenta pierwszego roku, były następujące: „Przy końcu półrocza poddałem się kolokwium z dwóch wykładów Smolki o epoce piastowskiej i dziejach porozbiorowych (1795–1830). Dzięki dobremu wynikowi kolokwium otrzymałem temat pracy seminaryjnej będącej w ścisłym związku z ćwiczeniami seminaryjnymi. To przyspieszyło tempo przygotowania do egzaminu na zwyczajnego członka seminarium”⁶². Z relacji F. Bujaka wynika, że profesorowie seminariów historycznych przyjmowali członków zwyczajnych na podstawie komisyjnego wstępnego egzaminu. Smolka wraz z Zakrzewskim tworzyli komisję „rekrutacyjną”. Pytania egzaminacyjne nie należały do łatwych i dotyczyły przede wszystkim zagadnień metodologicznych np. istoty zadań prac analitycznych, postępowania przy porównywaniu rękopisów źródeł, pierwszeństwa świadectw historycznych i dokumentowych w pracy historyka?⁶³

Zakres obowiązków seminarzystów zwyczajnych był szerszy od nadzwyczajnych. Pierwsi musieli uczestniczyć w ćwiczeniach dwóch sekcji danego oddziału, napisać rozprawę seminaryjną oraz wygłosić przynajmniej jeden wykład w sekcji dydaktycznej. Ponadto byli zobligowani w ciągu studiów, do czynnego udziału (rozprawa i wykłady) we wszystkich oddziałach seminarium. Studenci nadzwyczajni uczestniczyli w ćwiczeniach jednego tylko oddziału i mieli obowiązek przygotować mniejsze referaty. Seminarzysta, który zaniedbywał swoje obowiązki, po dwukrotnym napomnieniu, mógł być skreślony z listy uczestników seminarium. Statut utrzymał w mocy także rozwijanie seminaryjnej biblioteki i wzbogacanie zbioru map⁶⁴. Wbrew postanowieniom statutu, Smolka nie miał zamiaru zajmować się zawodowym przygotowaniem kandydatów na nauczycieli. Uważał, że „uniwersytet podaje kandydatowi stanu nauczycielskiego przede wszystkim sposobność fachowego wykształcenia się w przedmiocie, którego ma w szkole średniej nauczać, a seminarium historyczne uczyni zadość celowi swemu pedagogicznemu, jeśli go do tego przygotowuje [...] w właściwym sposobie wykładu”⁶⁵. Jednocześnie dodał, że umiejętności pedagogiczne nabywa się w trakcie długiej praktyki szkolnej, pod kierunkiem rozumnego i doświadczonego dyrektora. Ten punkt widzenia Smolki zaważył na jednostronnej pracy seminarium tj. na ćwiczeniu młodzieży w opanowaniu metod badawczych i, jak zauważył H. Barycz, całkowitym zaniedbaniu sekcji dydaktycznej. Dodajmy, że postawa Smolki pokrywała się z doświadczeniami seminariów niemieckich

⁶² *Ibidem*, s. 81.

⁶³ *Ibidem*, s. 86.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 84.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 83, 84.

uniwersytetów, które zakładały, że opanowanie metody naukowej potrzebne jest również przyszłym nauczycielom. Uważano bowiem, że tylko ten może być dobrym nauczycielem i krytycznym odtwórcą zawartego w programie materiału nauczania, kto rozumie proces tworzenia się nauki. Tylko taki nauczyciel będzie także umiał rozbudzić ciekawość uczniów⁶⁶. Zainteresowanie studentów seminarium Smolki było duże, profesor dbał o przygotowanie naukowe, skutecznie też zabiegał o stypendia w tym również o tzw. asystenckie. W 1880 roku liczba stypendystów wzrosła do 15 a trzy lata później (1883) do 30⁶⁷. W 1886 roku uzyskał pierwsze stypendium asystenckie w wysokości 500 fl. rocznie dla Kazimierza Szkaradka-Krotoskiego a trzy lata później (1889) – dla Józefa Korzeniowskiego. Pięcioletnim asystentem-stypendystą, jak już wspomniano, został w 1892 roku Wiktor Czermak, który otrzymał formalną nominację na asystenta w 1897 roku. Stanowisko asystenta zajmował też Franciszek Bujak a po nim Wacław Tokarz⁶⁸.

W trosce o zachowanie poziomu ćwiczeń, Smolka wprowadził powielany wybór tekstów źródłowych i zadbał o to, by każdy seminarzysta na ćwiczeniach dysponował własnym egzemplarzem. Była to pierwsza tego typu inicjatywa w dydaktyce uniwersyteckiej w Galicji⁶⁹. Temu samemu celowi służył przeprowadzony w 1900 roku podział seminarium na niższe – dla początkujących studentów, którym kierował Stanisław Krzyżanowski i wyższe, pod opieką Wiktora Czermaka – dla zaawansowanych. Podział ten miał służyć lepszemu przygotowaniu seminarzystów do samodzielnych badań. Krzyżanowski zaprawiał słuchaczy do umiejętności ścisłego analizowania źródeł, przygotowywał do dyskusji naukowej i umiejętności samodzielnego wnioskowania. Badacz wymagał ścisłości i dokładności w wypowiedzaniu sądów. W ciągu dziesięciu semestrów 20 prac jego uczniów ukazało się drukiem.

Zwyczajem niemieckich uniwersytetów, Smolka zabiegał również o zgodę władz ministerstwa na uruchomienie *privatissimum*, czyli seminarium prywatnego. Smolka swoje stanowisko uzasadnił tym, że w prywatnym gabinecie profesora, w owym „sanktuarium wiedzy”, rodzi się „tajemniczy związek mistrza z uczniami, związek oparty na przekazywaniu im na własność tego, co w procesie powstawania wiedzy jest najdroższe”⁷⁰. Niewątpliwie powodem uzasadniającym prowadzenie seminariów w lokalu prywatnym był także brak odpowiedniego pomieszczenia w uniwersytecie. Do 1877 roku seminarium nie dysponowało własnym lokalem, ćwiczenia seminaryjne odbywały się w salach wykładowych, które nie nadawały się do tego typu zajęć. Dopiero uzyskanie dla

⁶⁶ L. F i n k e l, *Seminaria Historyczne*, „Encyklopedia Wychowawcza”, t. V, s. 285.

⁶⁷ J. H u l e w i c z, *op.cit.*, s. 50.

⁶⁸ H. B a r y c z, *op.cit.*, s. 100.

⁶⁹ *Ibidem.*, s. 87; J. H u l e w i c z, *op.cit.*, s. 62.

⁷⁰ *Ibidem* s. 87.

seminarium historycznego trzypokojowego lokum (co nastąpiło po dziesięciu latach istnienia seminarium tj. w 1887 roku) stworzyło korzystne warunki pracy. Ulokowany dotąd w Bibliotece Jagiellońskiej, podręczny księgozbiór Seminarium został przeniesiony i nadzorowany przez kolejnych stypendystów. Im, wspominał F. Bujak, przysługiwało prawo dostępu do lokalu seminarium na cały dzień. Pomagali oni również dyrektorowi seminarium przygotować materiał do ćwiczeń⁷¹.

Statut Smolki stał się wzorem dla projektowanych kolejno seminariów. Profesorowie starali się zachować równowagę pomiędzy kształceniem naukowym i wąskim zawodowym. Zasada ta była stosowana tylko przez nielicznych profesorów. Stopniowo też odchodzono od formalnego podziału studentów na zwyczajnych i nadzwyczajnych. Profesorowie więcej uwagi zwracali na przygotowanie studentów do samodzielnej pracy w seminarium. Temu celowi służyły obowiązkowe zajęcia praktyczne, których pomyślne zaliczenie warunkowało przyjęcie na seminarium. Niektórzy profesorowie, oprócz zaliczenia kolokwium na podstawie swoich wykładów, wymagali dodatkowych studiów zakończonych egzaminem z przedmiotów pokrewnych.

Profesorowie otaczali troską studentów pilnych i pracowitych, zaś niedyscyplinowanych wykluczano z seminarium. Rosło także znaczenie pomocniczych zajęć praktycznych, na których opierała się praca seminarium. Wraz ze wzrostem liczby studentów i szybkim rozwojem specjalizacji następowało stopniowe zanikanie seminarium jako instytucji, na rzecz jednostki dydaktycznej, pozostającej nadal najwyższym i najważniejszym elementem w hierarchii praktycznego kształcenia.

Dla ilustracji warto chociaż w przybliżeniu zapoznać się z przykładami seminaryjnych szkół kształcenia i wychowywania prowadzonych przez wybitnych nauczycieli akademickich: K. Twardowskiego i Fr. Bujaka.

Według statutu Seminarium Filozoficznego opracowanego przez Twardowskiego, praca w seminarium miała nauczyć słuchaczy umiejętności myślenia filozoficznego krytycznego, ścisłego i jasnego oraz przygotować do nauczania propedeutyki filozofii⁷².

Założeniem programu dydaktyczno-wychowawczego seminarium Twardowskiego było wdrożenie uczniów do dobrej pracy, opartej na wysiłku umysłowym, rzetelności, dyscyplinie oraz poczuciu obowiązku⁷³. Zadanie to Twardowski realizował na ściśle ze sobą powiązanych zajęciach: wstępnych (proseminarium) i właściwych (seminarium).

Proseminaryjne posiedzenia były poświęcone sztuce pisania streszczeń. Opanowanie tej umiejętności ułatwić miały, opracowane przez profesora wskazówki.

⁷¹ *Ibidem*, s. 100.

⁷² *Statut Seminarium Filozoficznego*, „Przegląd Filozoficzny”, 1902, s. 361; R. J a d c z a k, *Seminarium Filozoficzne Kazimierza Twardowskiego*, „Edukacja Filozoficzna”, 1989, z. 9.

⁷³ *Ibidem*.

Według nich studenci byli zobowiązani streszczać fragmenty wskazanego przez profesora dzieła filozoficznego. Prace te, zwane domowymi, studenci pisali na każde posiedzenie. Profesor poprawiał je a następnie omawiał ze studentami. Wypracowania z błędami były najpierw omawiane, przy czym studenci sami je odkrywali i korygowali. Poprawne streszczenia odczytywane były na końcu. Na posiedzeniach rozwiązywano również zadania z logiki⁷⁴.

Seminaria poświęcone były lekturze autorów klasycznych, a czasami współczesnych. Studentów nadal obowiązywało pisanie streszczeń. Po krótkim ich omówieniu praca skupiała się na problematyce zawartej w lekturze danego autora i interpretacji jego poglądów. Każdą nieściłą lub niejasną myśl autora, Twardowski starał się uściślić poprzez wniknięcie w jego intencje⁷⁵. Na przykładach niezbyt jasno sformułowanych poglądów konkretnego filozofa, studenci ćwiczyli się w sposobie rozwiązywania zawiłości interpretacyjnych a jednocześnie uczyli się, jak nie należy pisać. Podczas dyskusji, profesor nie ujawniał własnego stanowiska, starał się raczej wychwytywać błędy w formułowaniu myśli studenta i naprowadzać je na istotę zagadnienia. Uczestnik seminarium Stefan Balej, zwrócił uwagę na sposób prowadzenia przez profesora polemiki ze słuchaczami. Profesor zaczynał od uzmysłowienia jej wartości zaś argumenty i kontrargumenty wysuwał na końcu⁷⁶.

Ucząc metody pracy, Twardowski nie narzucał tzw. filozoficznego poglądu na świat, był otwarty na różne postawy, oparte na prawach logiki. Z dyskusji rodziły się tematy referatów i prac seminaryjnych, z której wyłaniał się temat rozprawy doktorskiej. Temat pracy seminaryjnej, zgodnie z zainteresowaniem studenta, wyznaczał profesor. Podawał też podstawową lekturę.

Wielkość Twardowskiego, jako nauczyciela polegała na tym, że podawał swoim uczniom narzędzie pojęciowe, metody, nakreślał ramy badań, pokazywał jak samodzielnie rozwiązywać problemy⁷⁷.

Kształcąc, wpływał na charaktery uczniów i rozwijał takie cechy jak: punktualność, wytrwałość, systematyczność, uczciwość i poczucie odpowiedzialności w każdej pracy, nie tylko naukowej. Jak przystało na bardzo dobrego nauczyciela, oddziaływał własnym przykładem.

Dla Franciszka Bujaka praca naukowa była wielkim warsztatem społecznym, przy którym nie mogło zabraknąć mistrzów i drobnych rzemieślników. Nie

⁷⁴ H. Słowniewska, *Kazimierz Twardowski, nauczyciel i wychowawca* [w:] *Studia z teorii poznania i filozofii wartości*, pr. zb. pod red. Wł. Stróżewskiego, Wrocław 1978; por. też. R. Jadczyk, *op.cit.*

⁷⁵ H. Słowniewska, *ibidem.*

⁷⁶ *Ibidem.*

⁷⁷ *Ibidem*; T. Kotarbiński, *Styl pracy Kazimierza Twardowskiego*, „Ruch Filozoficzny”, 1959 nr 1–2.

pojmował nauki elitarnie, ani personlistycznie⁷⁸. Każdy z nich miał do spełnienia ważne zadanie, wymagające odpowiednio dobrego przygotowania. Do tej pracy, profesor przysposabiał swoich uczniów bardzo starannie.

Nowicjusz był zobligowany do zaliczenia osobnych ćwiczeń wprowadzających z techniki pracy oraz ze źródeł do historii gospodarczej. Należało także zaliczyć oddzielne proseminarium dla zapoznania się z ogólniejszą tematyką, zakończone samodzielny opracowaniem danego problemu. Polegało ono na „przepracowaniu” podstawowej literatury z zastosowaniem aparatu naukowego. Zaliczenie powyższych zajęć otwierało drogę do seminarium niższego (wstępnego) oraz wyższego.

Na seminarium niższym studenci ćwiczyli się w umiejętności przygotowania bibliografii i fiszek, które według Bujaka były „ruchomymi i sprawnymi narzędziami pracy”⁷⁹. Dyskutowano także nad planami prac seminarzystów.

Właściwe seminarium wyższe oparte było na pracy zespołowej. Wszyscy seminarzyści wraz z doktorami, zostali zobowiązani do ścisłej współpracy i wzajemnej pomocy, która była podstawą w osiąganiu dobrych wyników⁸⁰. Profesor systematycznie kontrolował pracę swoich studentów, sprawdzał postępy w zbieraniu materiałów, doradzał, krytykował ale też odrzucał opracowania powierzchowne, efekciarskie. Wymagał cotygodniowego pisemnego sprawozdania z lektury i stanu pracy w specjalnym zeszycie – „spowiedniku”⁸¹.

Profesor kładł także nacisk na to by seminarzyści uzupełniali wiedzę z dziedziny ekonomii, prawa i statystyki, zachęcał do zapoznania się z socjologią i jej metodami. Z powyższych przedmiotów (poza socjologią) obowiązywał egzamin.

Rozszerzony program ćwiczeń i seminarium miał jak najlepiej przygotować studentów do przyszłych obowiązków nauczycieli i badaczy.

Ogromne wymagania Bujaka nie czyniły studiów pod jego kierunkiem łatwych. A jednak wiązał ludzi przede wszystkim przez swój „[...] rzetelny stosunek do życia, które dla niego osobiście nie było ani zbyt łatwe, ani zbyt hojne”⁸².

Janina Chodakowska

Seminars at humanities departments at Polish universities at the turn of the 19th and 20th centuries

SUMMARY

Seminars at the Jagiellonian and Lviv universities were created in the 1850s aiming at preparing the would-be teachers to teach at secondary schools. In organisational terms, the semi-

⁷⁸ H. M a d u r e w i c z, *Wspomnienia z Seminarium profesora Franciszka Bujaka*, „Małopolskie Studia Historyczne”, 1932, z. 2.,

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*.; por: Franciszek B u j a k, *Drogi mojego rozwoju umysłowego*, „Nauka Polska”, 1927, t. IV.

nars were part of university departments with their own statutes, premises, library, and scholarships fund. The systematic development of seminars ensued as a result of a growing number of academic specialisations and students.

The philology and history seminars were established first. From the 1870s onwards, the seminars' tasks were expanded to train students in individual scientific research. The history seminar's re-organisation was launched by Prof. Stanisław Smolka at the Jagiellonian University, and Ksawery Liske at the Lviv University. A considerable part of professors believed that the training of students in individual research would help to prepare them for school teaching.

translated by
Bartosz Lacki